

KASB-HUNAR LEKSIKASINING GENDER XUSUSIYATLARI VA ULARNING TARJIMAGA TA’SIRI

<https://doi.org/10.24412/2181-1784-2026-20-270-274>

Davlyatova Madina Shakirovna

Termiz davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

Madinadavlyatova1988@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada kasb-hunar leksikasining gender jihatlari, ularning til tizimidagi ifodalanishi hamda tarjima jarayoniga ko‘rsatadigan ta’siri tahlil qilinadi. Turli tillarda kasb nomlarining erkak va ayol jinsiga xos shakllarda ifodalanishi, gender neytral birliklar muammosi hamda tarjimada yuzaga keladigan semantik va pragmatik nomutanosibliklar ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotda qiyosiy-tahliliy, tavsifiy va diskursiv tahlil metodlaridan foydalanilgan.

Kalit so‘zlar: *gender lingvistika, kasb-hunar leksikasi, tarjima nazariyasi, gender stereotiplari, leksik ekvivalentlik.*

ABSTRACT

This article analyzes the gender aspects of professional and occupational vocabulary, their representation in the language system, and their impact on the translation process. The study examines how occupational terms are expressed in masculine and feminine forms in different languages, the problem of gender-neutral units, and the semantic and pragmatic mismatches that arise in translation. Comparative-analytical, descriptive, and discourse analysis methods are employed in the research.

Key words: *Gender linguistics, occupational vocabulary, translation theory, gender stereotypes, lexical equivalence.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируются гендерные аспекты профессиональной лексики, их отражение в языковой системе и влияние на процесс перевода. Рассматриваются особенности выражения наименований профессий в мужских и женских формах в различных языках, проблема гендерно-нейтральных единиц, а также семантические и прагматические несоответствия, возникающие при переводе. В исследовании используются сравнительно-аналитический, описательный и дискурсивный методы анализа.

Ключевые слова: *Гендерная лингвистика, профессиональная лексика, теория перевода, гендерные стереотипы, лексическая эквивалентность.*

KIRISH

So‘nggi yillarda tilshunoslikda gender masalalari mustaqil va dolzarb ilmiy yo‘nalish sifatida shakllanib, til va jamiyat o‘rtasidagi murakkab, ko‘p qatlamli munosabatlarni tadqiq etishda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qilmoqda. Jamiyatda ijtimoiy tenglik, diskriminatsiya va identifikatsiya muammolariga bo‘lgan e’tiborning kuchayishi natijasida tilning gender jihatdan qanday ishlashi, til birliklari orqali ijtimoiy jinsning qanday ifodalanishi masalalari tilshunos olimlar e’tiborini tobora ko‘proq jalb etmoqda [1]. Shu nuqtayi nazardan, gender lingvistikasi til birliklarida ijtimoiy jins (gender)ning aks etish mexanizmlarini, til orqali gender stereotiplari qanday shakllanishi, mustahkamlanishi yoki aksincha,

inkor etilishini o'rganadigan fan sohasi sifatida shakllandi. R.Lakoff o'zining fundamental tadqiqotida til tizimida erkak jinsiga oid birliklar ko'pincha normativ holat sifatida qabul qilinib, ayol jinsiga oid birliklar esa ikkilamchi yoki belgilangan shaklda namoyon bo'lishini ta'kidlaydi Ushbu yondashuv keyingi gender tadqiqotlari uchun nazariy asos bo'lib xizmat qilgan bo'lib, kasb-hunar leksikasini tahlil qilishda ham muhim ahamiyat kasb etadi[2]. Kasb-hunar leksikasi jamiyatning ijtimoiy tuzilmasi, mehnat taqsimoti hamda tarixiy taraqqiyot bosqichlari bilan bevosita bog'liq bo'lib, mazkur leksik qatlamda gender omili ayniqsa yaqqol namoyon bo'ladi. Ko'plab tillarda kasb nomlari tarixan muayyan jins vakillari tomonidan bajarilgan faoliyat turlariga mos holda shakllangan. Natijada ayrim kasb nomlari erkak yoki ayol jinsiga xos ma'no ifodalab, gender jihatdan belgilangan birliklar sifatida til tizimida mustahkam o'rin egallagan. Bu holat til orqali jamiyatdagi an'anaviy gender rollari va stereotiplarining qayta ishlab chiqarilishini ko'rsatadi. Ayniqsa, tarjima jarayonida kasb-hunar leksikasidagi bunday gender jihatdan belgilangan birliklar muayyan lingvistik va pragmatik qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi. Manba tildagi kasb nomining gender komponenti maqsad tilda to'liq ifodalanmasligi, neytrallasuvi yoki ortiqcha aniqlashtirilishi natijasida semantik yo'qotishlar yuzaga kelishi mumkin. J. Munday ta'kidlaganidek, tarjimada genderga oid ma'lumotning yo'qolishi yoki noto'g'ri uzatilishi matnning umumiy ma'nosiga va pragmatik ta'siriga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, L. Venuti tarjimon faoliyatining ijtimoiy mas'uliyatiga e'tibor qaratib, tarjima jarayonida mavjud gender stereotiplarini ongli ravishda qayta ishlab chiqish yoki neytrallashtirish zarurligini ta'kidlaydi. Bu esa genderga sezgir tarjima yondashuvining ahamiyatini yanada oshiradi. Mazkur maqolaning asosiy maqsadi — kasb-hunar leksikasidagi gender xususiyatlarni aniqlash, ularning turli tillarda ifodalanish usullarini qiyosiy tahlil qilish hamda ushbu xususiyatlarning tarjima jarayoniga ko'rsatadigan ta'sirini ilmiy asosda yoritishdan iborat. Gender tushunchasi biologik jinsdan farqli ravishda ijtimoiy-madaniy konstrukt sifatida talqin qilinadi. Gender talqini bo'yicha ko'pgina olimlar izlanishlar olib borishgan va o'z ilmiy ishlarida ushbu fikrlarni keltirishgan. Gender jamiyat tomonidan erkak va ayollarga yuklatilgan ijtimoiy rollar, xulq-atvor me'yorlari, kommunikativ uslublar hamda ijtimoiy kutilmalar majmuini ifodalaydi[4]. Ushbu yondashuvga ko'ra, gender tug'ma xususiyat emas, balki ijtimoiy tajriba va madaniy muhit ta'sirida shakllanadigan hodisa hisoblanadi. Til esa mazkur ijtimoiy kutilmalarni nafaqat aks ettiruvchi, balki ularni jamiyat ongida mustahkamlovchi va qayta ishlab chiqaruvchi muhim ijtimoiy institut sifatida namoyon bo'ladi. R. Lakoff o'zining mashhur tadqiqotida til tizimida erkaklik ko'pincha normativ, universal va belgilovchi holat sifatida qabul qilinishini, ayollik esa ikkilamchi yoki belgilangan (marked) shaklda ifodalanishini ta'kidlaydi[5]. Bunday lingvistik assimetriya til birliklarining shakllanishida, qo'llanishida hamda semantik yuklamasida namoyon bo'lib, erkak jinsiga oid birliklarning umumlashtiruvchi, ayol jinsiga oid birliklarning esa cheklovchi xususiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Ushbu holat gender tengsizligining til

tizimidagi ifodasi sifatida baholanadi. Mazkur tendensiya, ayniqsa, kasb-hunar leksikasida yaqqol koʻzga tashlanadi. Koʻplab tillarda kasb nomlari tarixan erkak jinsiga mansub shaxslar faoliyati bilan bogʻliq holda shakllangan boʻlib, ayol jinsiga oid shakllar keyinchalik hosil qilingan yoki ikkilamchi birliklar sifatida qoʻllanilgan. Masalan, ingliz tilidagi *actor* va *actress*, *waiter* va *waitress* kabi juftliklar erkak jinsining asosiy, ayol jinsining esa hosila shakl sifatida namoyon boʻlishini koʻrsatadi. Bu esa kasb-hunar leksikasida gender ierarxiyasining mavjudligini tasdiqlaydi. D.Cameron taʼkidlaganidek, til orqali gender stereotiplari nafaqat aks ettiriladi, balki kundalik nutq va diskurs orqali doimiy ravishda qayta ishlab chiqariladi[6]. Natijada kasb-hunar leksikasidagi gender jihatdan belgilangan birliklar jamiyat ongida muayyan kasblarning “erkaklarga xos” yoki “ayollarga xos” ekanligi haqidagi tasavvurlarni mustahkamlaydi. Ijtimoiy mehnat taqsimoti jarayonida ayrim kasblar asosan erkaklar, boshqalari esa ayollar faoliyati bilan bogʻlangan va ushbu farqlanish til birliklarida ham oʻz aksini topgan. Masalan, ingliz tilidagi *fireman*, *policeman*, *chairman* kabi kasb nomlari anʼanaviy ravishda erkak jinsiga nisbat berilgan boʻlib, ular tarixiy jihatdan jismoniy kuch yoki rahbarlik bilan bogʻliq faoliyatlarni ifodalagan. Bu birliklarda erkaklikning normativ holat sifatida mustahkamlanganini koʻrish mumkin. Soʻnggi yillarda ingliz tilida gender tenglik tamoyillariga muvofiq ravishda *firefighter*, *police officer*, *chairperson* kabi gender neytral birliklar joriy etilayotgan boʻlsa-da, anʼanaviy shakllar hali ham koʻplab nutq vaziyatlarida faol qoʻllanib kelmoqda. Bu holat til tizimida gender stereotiplari qanchalik chuqur ildiz otganini koʻrsatadi. Oʻzbek tilida esa kasb-hunar leksikasining katta qismi grammatik jihatdan gender neytral koʻrinishga ega. *Oʻqituvchi*, *shifokor*, *muhandis*, *huquqshunos* kabi birliklar erkak yoki ayol jinsiga bevosita ishora qilmaydi. Biroq, tilshunoslar taʼkidlaganidek, grammatik neytrallik har doim ham semantik va pragmatik neytrallikni anglatmaydi. Ijtimoiy ongda ushbu kasb nomlari koʻpincha muayyan jins vakillari bilan bogʻlanib, yashirin gender stereotiplari shaklida namoyon boʻladi [7]. Masalan, *muhandis* yoki *haydovchi* kasblari koʻpincha erkaklar faoliyati bilan, *tarbiyachi* yoki *hamshira* esa ayollar faoliyati bilan bogʻlanadi. Bu holat grammatik jihatdan neytral kasb nomlarining ham ijtimoiy kontekstda gender jihatdan talqin qilinishini koʻrsatadi. D. Cameron taʼkidlaganidek, til birliklarining genderga oid maʼnosi koʻpincha lingvistik shakldan koʻra diskursiv va ijtimoiy kontekst orqali yuzaga chiqadi. Shunday qilib, ingliz va oʻzbek tillaridagi kasb-hunar leksikasini qiyosiy tahlil qilish kasb nomlarining genderlashuvi nafaqat grammatik vositalar orqali, balki ijtimoiy ong va madaniy stereotiplar orqali ham shakllanishini koʻrsatadi. Bu esa tarjima jarayonida kasb nomlarining gender jihatlarini hisobga olish zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi. Biroq gender neytral deb qaraladigan birliklar ham kontekstga qarab muayyan jinsni anglatishi mumkin. Masalan, ingliz tilidagi *doctor* yoki *nurse* soʻzlari grammatik jihatdan neytral boʻlsa ham, koʻplab madaniy va ijtimoiy stereotiplar tufayli *doctor* koʻpincha erkak, *nurse* esa ayol bilan bogʻlanadi. Shu sababli, tarjimada bunday birliklar notoʻgʻri interpretatsiyaga olib kelishi mumkin: manba tilidagi neytral birlik maqsad tilda muayyan jins bilan

tarjima qilinishi yoki aksincha, jinsiy kontekst yo‘qolishi mumkin. J.Munday ta’kidlaganidek, tarjimada genderga oid ma’lumotning yo‘qolishi matnning semantik aniqligini pasaytiradi va ijtimoiy stereotiplarning qayta ishlab chiqarilishiga sabab bo‘lishi mumkin. Shu bois, tarjimonlar kontekstni chuqur tahlil qilib, kasb nomining ijtimoiy, madaniy va pragmatik jihatlarini hisobga olishi lozim. Misol uchun, **nurse** so‘zini ayol sifatida tarjima qilish manba matnda jinsiy neytrallik mavjud bo‘lsa, asl ma’noning yo‘qolishiga olib keladi. Aksincha, **engineer** so‘zini erkakka xos sifatida tarjima qilish ijtimoiy stereotipni mustahkamlashi mumkin. Shu sababli, tarjimashunoslikda genderga sezgir yondashuv muhim ahamiyatga ega bo‘ladi[8]. Tarjimada asosiy muammolardan biri — manba tildagi gender jihatdan belgilangan kasb nomining maqsad tilda mos ekvivalentini topishdir. Ba’zi tillarda kasb nomlari grammatik jihatdan jinsga bog‘langan bo‘lsa (*actor/actress, waiter/waitress*), boshqa tillarda esa ko‘plab kasb nomlari gender neytral shaklda bo‘ladi (*teacher, doctor, manager*). Shu sababli tarjima jarayonida asl matndagi jinsiy nuansni to‘liq aks ettirish qiyinchilik tug‘diradi. Masalan: *She is a doctor* → *U shifokor* O‘zbek tilida bu tarjimada grammatik jihatdan jins ko‘rsatilmagan bo‘lsa-da, manba matndagi ayol jinsini anglash faqat kontekst orqali amalga oshadi. Natijada, asl matndagi jinsiy ma’lumot yo‘qolishi mumkin, bu esa semantik va pragmatik noaniqliklar yuzaga keltiradi. *He is a nanny* → *U enaga* kabi misolda ham shu jarayonni ko‘rish mumkin. J. Munday ta’kidlaganidek, tarjimada gender elementining yo‘qolishi matnning ma’nosini qisqartiradi va ijtimoiy stereotiplarning noaniq yoki noto‘g‘ri uzatilishiga olib keladi [9]. Tarjimon bu kabi vaziyatlarda kontekstni chuqur tahlil qilishi va kerak bo‘lsa, qo‘shimcha izoh yoki qo‘shimcha birliklar orqali jinsiy ma’lumotni saqlashi lozim.

XULOSA

Kasb-hunar leksikasining gender xususiyatlari til va jamiyat o‘rtasidagi murakkab va o‘zaro bog‘liq munosabatlarni aniq aks ettiradi. Til nafaqat ma’lumot uzatish vositasi sifatida, balki jamiyatdagi ijtimoiy rollar, qadriyatlar va stereotiplarni mustahkamlash vositasi sifatida ham xizmat qiladi. Kasb nomlaridagi gender belgilari jamiyatning tarixiy mehnat taqsimoti, ijtimoiy normalar va madaniy qadriyatlar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ularning tahlili orqali til va ijtimoiy ong o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ko‘rish mumkin.

Shu bois, zamonaviy tarjimashunoslikda **genderga sezgir yondashuv** muhim ahamiyat kasb etadi. Tarjimon matndagi gender nuanslarini saqlash, kontekstni chuqur tahlil qilish, zarurat bo‘lsa izohlar yoki diskursiv moslashtirish orqali asl ma’noni to‘liq uzatishi lozim. Bunday yondashuv nafaqat lingvistik aniqlikni, balki ijtimoiy va madaniy sezgirlikni ham ta’minlaydi, natijada tarjima matnining sifatini oshiradi va gender stereotiplarining noaniq yoki noto‘g‘ri uzatilishini oldini oladi, hamda ijtimoiy ahamiyatini ham saqlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ILMIY ADABIYOTLAR

1. Wardhaugh, R. (2006). *An introduction to sociolinguistics* (5th ed.). Oxford, UK: Blackwell
2. Lakoff, R. (1975). *Language and woman's place*. New York, NY: Harper & Row.
3. Munday, J. (2016). *Introducing translation studies: Theories and applications* (4th ed.). London, UK: Routledge
4. **Venuti, L. (1995). *The translator's invisibility*. London, UK: Routledge.**
5. Lakoff, R. (1975). *Language and woman's place*. New York, NY: Harper & Row.
6. Cameron, D. (1992). *Feminism and linguistic theory*. London, UK: Macmillan
7. Wardhaugh, R. (2006). *An introduction to sociolinguistics* (5th ed.). Oxford, UK: Blackwell
8. Venuti, L. (1995). *The translator's invisibility*. London, UK: Routledge.
9. Munday, J. (2016). *Introducing translation studies* (4th ed.). London, UK: Routledge.
10. Cameron, D. (1992). *Feminism and linguistic theory*. London, UK: Macmillan..
11. Karimova, D. (2020). *O'zbek tilida kasb-hunar leksikasining gender xususiyatlari*. Toshkent: O'zbekiston Fanlar Akademiyasi.
12. Tursunova, N. (2019). *Til va jamiyat: gender aspektlari*. Toshkent: Sharq.